

УДК 343.23

ПРОБЛЕМИ КАРАНОСТІ ПОВТОРНИХ ЗЛОЧИНІВ

Чужа Оксана Юріївна,

викладач Закарпатського Інституту

ім. Августина Волошина МАУП

Останнім часом в Україні відбувається зростання рівня злочинності. Так, за даними судової статистики у 2002 р. за вироками, що набрали законної сили, засуджено 194 212 осіб, а у 2003 р. - 201 081 особу, тобто кількість засуджених осіб за попередній рік збільшилася на 3,5 %. Минулого року органи внутрішніх справ зареєстрували 556 351 злочин, що на 23,5 % більше, ніж у 2002 р. Згідно з даними Міністерства внутрішніх справ України, у 2003 р. до кримінальної відповідальності притягнуто 242 145 осіб, але багато злочинів залишилося нерозкритими: умисних вбивств - 280, умисних тяжких тілесних ушкоджень — 916, крадіжок державного або колективного майна - 21 тис., крадіжок приватного майна - 89,5 тис., у тому числі з квартир - 29,7 тис., грабежів - 18,3 тис., розбійних нападів - 887 тощо [1].

Поряд із ростом рівня загальної злочинності зростає кількість злочинів, вчинених повторно. Особи, котрі раніше вже вчиняли злочини, вчинили у 2003 році 89,1 тис. нових злочинів, що на 36,7 % більше, ніж у 2002 р. Більше половини - 53,3 % - злочинів, вчинених особами, які їх раніше вчиняли, належать до категорії тяжких та особливо тяжких. З числа закінчених розслідуванням 23,1 % злочинів вчинили особи, які раніше притягувалися до кримінальної відповідальності, загалом вони вчинили кожен третій (36,7 %) розбійний напад.

За даними судової статистики у 2003 році засуджено 48 974 особи, які раніше вже були судимі, мають не зняту або непогашену судимість і вчинили нові злочини, що на 12,1 % більше, ніж у 2002 р. Питома вага таких осіб у 2001 році становить 21,7 %, у 2002 р. - 22,5 %, а у 2003 р. - 24,4 % всіх засуджених, тобто кожного п'ятого було засуджено повторно [2].

Серед раніше судимих зросла кількість засуджених осіб, які на час вчинення злочину не працювали та не навчалися. Так, у 2001 році вони становили 29,4 %, у 2002 р. - 29,6 %, а у 2003 р. - 31,5 % раніше судимих.

Такі негативні тенденції потребують прийняття ефективних кримінально-правових мір боротьби. Проблема боротьби зі злочинністю є однією з найактуальніших не тільки для України, де вона загострилася через тривалу економічну, фінансову, енергетичну і політичну кризу, але й для більшості країн світу. В усьому світі нині здійснюються інтенсивні дослідження, спрямовані на пошук і визначення найбільш ефективних шляхів,

засобів і методів боротьби зі злочинністю та на її попередження [3, с.3].

Проблеми боротьби з вчиненням злочинів повторно, зокрема із рецидивом, були предметом досліджень багатьох вчених, таких як В. П. Малков, П. К. Кривошеїн, Ю. І. Битко, М. І. Бажанов, А. Ф. Зелінський, О. М. Фістін, А. Х. Кунашев, В. І. Попов, Г. Г. Криволапов, Ю. О. Красиков, Є. О. Фролов, які здебільшого займалися розробкою цих питань в аспекті визначення поняття повторності злочинів та її видів, кваліфікації повторних злочинів, підстав і меж відповідальності за повторне вчинення злочину. А от питання караності повторних злочинів у вітчизняній правовій науці ще залишаються малодослідженими. На існування проблеми караності злочинів вказала Гурторова Н.О. у своїй праці "Проблеми караності злочинів, вчинених організованими злочинними групами" [4], але вона розглядала її в контексті злочинів, вчинених організованими злочинними групами. Проблеми ж караності повторних злочинів не були предметом спеціального дослідження. Тому автор ставить за мету дослідити вплив повторності злочинів як кваліфікуючої ознаки складу злочину на караність злочину.

Ефективність правової норми визначається тим, наскільки її застосування сприяє досягненню цілей, поставлених перед правовим регулюванням відповідних суспільних відносин [5, с.57]. Показниками ефективності покарання є показники ступеня досягнення цілей покарання, тобто ступеня досягнення виправлення та перевиховання засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими (спеціальне попередження), так й іншими особами (загальне попередження). Сьогодні рецидивну злочинність, як і раніше, вважають основним показником ступеня досягнення мети спеціального попередження.

Якою б досконалою не була система кримінальних покарань, її ефективність у боротьбі зі злочинністю, на думку О. Г. Фролової, визначається не лише власними перевагами та якість, а й тим, наскільки науково обгрунтовано, оптимально й якісно реалізовано систему покарань у кримінально-правових санкціях закону, що передбачає відповідальність осіб, які винні у вчиненні певних злочинів [3, с.121]. Як відомо, в санкції кримінального закону виражається державна оцінка самого характеру і ступеня небезпеки того злочину, за який вона встановлена. Тому для то-

го, щоб встановити вплив повторності злочинів на вид і розмір покарання проаналізуємо санкції статей Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК), які передбачають вчинення злочину повторно в якості кваліфікуючої ознаки складу злочину, і співставимо їх з санкціями основних складів злочинів. Це дозволить визначити в якій мірі, на думку законодавця, вчинення злочину повторно підвищує ступінь суспільної небезпеки злочину і відповідно його караність.

І. І. Карпец зазначає, що правильне співвідношення санкцій в законах – це основа чіткої практики судів при призначенні покарання за близькі по характеру і ступеню суспільної небезпеки злочини, що вчиняються конкретними особами, індивідуальні особливості яких враховують суди [6, с.20].

Повторне вчинення злочину передбачено в якості кваліфікуючої ознаки складу злочину у сімдесяти восьми статтях КК, в яких основні складі злочинів за ступенем тяжкості є особливо тяжкими в трьох випадках, тяжкими – в десяти, середньої тяжкості – в тридцяти, невеликої тяжкості – в сорока п'яти випадках. Із них тридцять статей КК передбачають в якості кваліфікуючої ознаки складу злочину вчинення злочину особою, раніше судимою за тотожний або однорідний злочин.

Максимальні покарання за повторність встановлено у вигляді довічного позбавлення волі у одному випадку, у сімдесяти дев'яти випадках – у вигляді позбавлення волі, у восьми випадках – обмеження волі, у двадцяти чотирьох випадках встановлено додаткове покарання у вигляді конфіскації майна.

Співставивши санкції, які встановлені в частинах статей, де сформульовані основні складі злочинів, і в частинах, де кваліфікуючою ознакою є повторність злочинів, можна визначити ступінь посилення покарання за вчинення злочину повторно. Для полегшення завдання поділимо злочини на категорії залежно від ступеня їх тяжкості: особливо тяжкі, тяжкі, злочини середньої тяжкості та невеликої тяжкості.

Отже, максимальний розмір санкцій за повторне вчинення особливо тяжких злочинів зростає в 1,25 разу, тобто максимальний розмір покарання за повторне використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ч.2 ст. 306 КК) та піратство (ч.2 ст. 446 КК) збільшується на 3 роки позбавлення волі, а за умисне вбивство (п.13 ч.2 ст. 115 КК) встановлюється ще й довічне позбавлення волі.

Повторне вчинення тяжких злочинів карається в 1,2-2 рази (в середньому в 1,5 разу) суворіше, ніж вчинення такого злочину вперше, тобто максимальне покарання у вигляді позбавлення волі збільшено на строк від 2 до 6 років (в середньому на 3,4 року). При аналізі санкцій виявлено досить суттєві відмінності в караності злочинів однієї ка-

тегорії. Так, повторне вчинення терористичного акту (ч.2 ст. 258 КК) тягне збільшення покарання на 2 роки позбавлення волі або ж у 1,2 разу, а легелізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, вчинена повторно (ч.2 ст. 209 КК), – на 6 років позбавлення волі, або в 2 рази.

За діючим кримінальним законом повторне вчинення злочинів середньої тяжкості тягне за собою збільшення максимального покарання в 1,4 – 3,3 разу (в середньому в 2,3 разу) або на 2 – 7 років позбавлення волі (в середньому на 3,4 року). Так, за насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ч. 2 ст. 153 КК), вимагання (ч. 2 ст. 189 КК) та незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ч. 2 ст. 332 КК), вчинені повторно, максимальне покарання збільшено на 2 роки або в 1,4 разу. А от повторне викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання (ч. 2 ст. 188 КК) тягне збільшення максимального покарання на 7 років позбавлення волі або в 3,3 разу. На 7 років позбавлення волі збільшено максимальне покарання і за організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинених повторно, (ч. 2 ст. 317 КК), але це тягне збільшення покарання лише в 2,4 рази.

Злочини невеликої тяжкості караються у 71 % випадках обмеженням волі на строк від 1 до 5 років, а їх повторне вчинення – позбавленням волі на строк від 3 до 8 років. Якщо перевести менш суворий вид покарання (обмеження волі) у більш суворий (позбавлення волі), застосовуючи правила ст. 72 КК, то повторність тягне за собою збільшення максимального покарання в середньому в 3 рази, що є, на нашу думку, найменш обгрунтованим. Так, наприклад, ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ч. 1 ст.212 КК) максимальною карється позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, а ті ж самі діяння, вчинені особою, раніше за це судимою, караються вже позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна (ч. 3 ст.212 КК). Незаконне перетинання державного кордону (ст.331 КК) передбачає максимальне покарання у вигляді обмеження волі на строк до трьох років, яке залишається незмінним і за дії, вчинені особою, яка раніше була засуджена за такий самий злочин.

Отже, аналіз наведених даних свідчить про те, що повторне вчинення злочинів невеликої тяжкості тягне найбільше збільшення максимального покарання, а особливо тяжких злочинів – найменше. Така різниця у оцінці законодавцем суспільної небезпеки повторних злочинів автором вважається не правильною.

У науковій літературі висловлюється думка, що кваліфікуюча ознака повинна в однаковій мірі

впливати на типове покарання всіх видів злочинів. І автор повністю згоден з Гуторовою Н.О., яка вважає, що вплив однієї і тої ж кваліфікуючої ознаки на суспільну небезпеку злочину, особливо тих, що відносяться до однієї категорії, не можуть мати настільки кардинальні відмінності [4, с.7]. На цій підставі можна зробити висновок, що повторне вчинення злочинів, які відносяться до однієї категорії, повинно в однаковій мірі впливати на санкцію відповідної кримінально-правової норми. Тому доцільно б було встановити караність повторних злочинів у таких межах: за повторне вчинення тяжких злочинів максимальна межа покарання не повинна збільшуватися більше як в 1,5 рази, за вчинення злочинів середньої тяжкості – не більше як в 2,3 рази, а за вчинення злочинів невеликої тяжкості – не більше як у 3 рази. Але не треба забувати, що більшість кваліфікованих складів злочинів сконструйовані таким чином, що поряд з повторністю містять й інші кваліфікуючі ознаки (вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, організованою групою, завдання матеріальної шкоди в особливо великому чи великому розмірі, спричинення тяжких наслідків, завдання значної шкоди потерпілому і т.д.), які теж впливають на вид і розмір покарання. Однак дослідження цього питання виходить за межі цієї роботи.

Необхідність вдосконалення кримінально-правових санкцій - це не єдина проблема у боротьбі із вчиненням повторних злочинів. Ефективність кримінальних покарань залежить не лише від ефективності конструкцій кримінально-правових санкцій, але й від того, наскільки професійно грамотно й відповідно до закону ці санкції реалізуються у судовій практиці при розгляді конкретних справ.

На думку Н. К. Горя, досить часто вчиняють повторні злочини особи, які отримали занадто м'які покарання. Вони, видно, вважають, що в майбутньому зможуть взагалі уникнути покарання або відбудуться незначним впливом за вчинення повторного злочину. У той же час нерідкі випадки, коли особи, що піддалися максимальному покаранню, не припиняють злочинну діяльність. Виховна роль надзвичайно суворого покарання знижується, особа, що відбула максимальний строк, вважає себе ображеною, виходить на волю озлобленою людиною, що втратила соціально корисні зв'язки, які дуже часто не піддаються відновленню, і знову вчиняє злочин. От чому надзвичайно важливо знайти золоту середину, тобто призначити винним особам покарання, достатнє для їх виправлення і перевиховання [7, с.32].

У законі підкреслюється, що призначене покарання повинно відповідати тяжкості злочину, ступеню вини і даним про особу. Недотримання вказаних правил є безумовною підставою для скасування або зміни вироку. На жаль, на практиці досить часто вироки скасовуються або змінюються через явно несправедливе покарання (невідповідність призначеного покарання тяжкості злочи-

ну та особи засудженого (ст.367 КПК України). За даними судової статистики у минулому році найпоширенішою підставою постановлення апеляційною інстанцією нового вироку була необхідність застосування більш суворого покарання, яка застосовувалася стосовно 485 осіб, або 79,1 % від усіх постановлених вироків. У зв'язку з необхідністю застосування закону про більш тяжкий злочин чи збільшення обсягу обвинувачення апеляційними судами постановлено вироки щодо 81 особи, або 13,2 %; у зв'язку з необхідністю скасування необгрунтованого виправдувального вироку - 12 осіб, або 2,0 %. Згідно зі статистичними даними, суди почали більш диференційовано застосовувати міри кримінального покарання, але у судовій практиці, як і раніше, широко застосовується покарання у вигляді реального позбавлення волі, тому що у КК у 71,9 % санкцій передбачено позбавлення волі як міру покарання. У 2003 р. до позбавлення волі на певний строк засуджено майже 61 тис. осіб, але зберігається тенденція до поступового зменшення частки засуджених до позбавлення волі осіб на певний строк у загальному числі засуджених. Так, питома вага засуджених до позбавлення волі становила: у 1999 р. - 37,5 % від усіх засуджених; у 2000 р. - 35,9 %; у 2002 р. 31,4 %; у 2003 р. - 30,3 % [1].

Узагальнивши практику застосування судами України законодавства про повторні злочини, Пленум Верховного Суду України у своїй Постанові "Про практику застосування судами України законодавства про повторні злочини" [8] зазначив, що призначаючи рецидивістам в основному суворі міри покарання, суди в ряді випадків не виправдано м'яко карають осіб, які вперто не бажаючи стати на шлях виправлення і залучатися до суспільно корисної праці, повторно вчиняють злочини. ...суди повинні забезпечити послідовне застосування суворих мір покарання до осіб, які раніше засуджувалися та вперто не бажають прилучатися до чесного трудового життя і вчиняють нові злочини. Таке ж положення міститься і в Постанові Пленуму ВСУ "Про практику призначення судами кримінального покарання" [9]. Крім того, громадська думка також зорієнтована на жорсткіше ставлення до злочинців.

Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити такі висновки:

- 1) необхідно удосконалити кримінальне законодавство в частині встановлення караності повторних злочинів, що неодмінно сприятиме підвищенню ефективності боротьби з повторною злочинністю;

- 2) кримінально-правові санкції, які передбачають відповідальність за вчинення злочину повторно, необхідно оптимізувати з врахуванням впливу цієї ознаки на ступінь суспільної небезпеки діяння;

- 3) суди при застосуванні кримінально-правових санкцій повинні більш суворіше додержуватися принципів законності, справедливості, обгрунтованості та індивідуалізації покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у 2003 р. (за даними судової статистики) // <http://www.scourt.gov.ua>
2. Судимість осіб та призначення мір кримінального покарання у 2003 р. // <http://www.scourt.gov.ua>
3. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів). Навчальний посібник. – К.: АртЕк, 1997. – 208 с.
4. Гуторова Н.О. Проблеми караності злочинів, вчинених організованими злочинними групами // Харківський центр вивчення організованої злочинності. – Харків, 2002, Вип. 4. – С. 4-20.
5. Шаргородський М.Д. Наказание, его цель и эффективность. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1973. – 160 с.
6. Карпец И.И. Индивидуализация наказания. – М.: Госиздательство юридической литературы, 1961. – 151 с.
7. Горя Н.К. назначение наказания по делам о насильственных преступлениях. – Кишинев: Штиинца, 1991. – 157 с.
8. Постанова Пленуму Верховного Суду України №5 “Про практику застосування судами України законодавства про повторні злочини від 29.06.1984 р. // <http://www.liga.kiev.net>
9. Постанова Пленуму ВСУ № 7 “Про практику призначення судами кримінального покарання” від 24.10.2003 р. // <http://www.liga.kiev.net>